

В. ГРОЗДАНОВА КОЦЕВСКИ

ИКОНОПИСНИ ТВОРБИ НА ПРЕРОДБЕНСКИТЕ ЗОГРАФИ ОД ФУНДУСОТ НА МУЗЕЈ НА ГРАД СКОПЈЕ

Клучни зборови: Икона, Иконопис,
Зограф, Преродба, Музеј на град Скопје

Во збирката од педесеттина икони од Музејот на град Скопје, преовладуваат дела од домашни зографи, создадени во периодот на XIX век. Во текстов се издвоени и детално обработени пет иконописни творби, на тројца мошне значајни преродбенски автори: Богородица со Христос и светители и Св. Стефан и св. Никола од Дичо Зограф, потоа Богородица со Христос и светители на Петре Пачаров Дебранец, Св. Константин и св. Елена на Блаже Дамјанов и заедничкото дело на Дамјанов и Пачаров, Св. Јован Претеча.

Уметноста на иконописот од периодот на XIX век во Македонија, автентично се отсликува во малата, но репрезентативна збирка икони од Музејот на град Скопје.¹ Во неа преовладуваат дела со особена вредност, создадени од висококвалитетните и продуктивни зографи на македонската преродбенска уметност. Меѓу педесеттината дела, би ги издвоиле двете творби на најзначајниот претставник на македонска црковна уметност на XIX век Дичо Крстевич Зограф,² но и трите икони

од неговите современици и соработници Петре Пачаров Дебранец³ и Благој (Блаже) Дамјанов⁴ и

- 2003, XXXVI - 2004, Београд 2006; В. Грозданова Коцевски, *Иконописното творештво на Дичо Зограф во Скопје и скопскиот регион* (каталог), Скопје 2008; Eadem, *Живописот на црквата Успение на Богородица - Каменско и црковно- историските прилики во Охрид во XIX век, магистерски труд одбранет на Универзитетот "Св. Кирил и Методиј"*, Скопје 2010 (непубликувано); С. Цветковски, *Живописот на Дичо Зограф и Аврам Дичов* (студии и прилози), Струга 2010; С. Цветковски, *Живописот на Дичо Зограф во црквата Св. Георги, Лазарополе* (Прилози кон познавање на најраните потпишани дела), Проблеми на изкуството 1/2011, Софија 2011.

³ Врз основа на досегашниот атрибуиран опус на Петре Дебранец, може да се заклучи дека и тој, како и неговиот учител Дичо Зограф, се потпишувал на своите дела. Иако во науката се уште постојат дилеми околу поистоветувањето на Петре Дебранец, Петре Новев Пачаров или Петре Јованович, сепак, според сликарската постапка, периодот на создавање и веќе потврдената соработка со Дичо, може да се каже дека тоа е еден ист зограф. Прекарот Дебранец е поврзан со неговото потекло од с. Тресонче, од дебарскиот крај; Новев Пачаров - познато е дека името на татко му е Нове, а родот од кој потекнува се нарекува Пачаровци, единствено засега останува неразјаснето презимето Јованович. За потеклото на зографот, cf. А. Василиев, *Български възрожденски маистори*, Софија 1965, 201 - 202; Најрани познати дела од овој зограф се трите престолни икони датирани во 1846 и 1847 год., од црквата Св. Апостоли, с. Тресонче, cf. Е. Алексиев, *Православен храм Свети апостоли Петар и Павле*, Скопје 1995, 29; По временски распон од петнаесетина години, неговото име го среќаваме во двата ктиторски натписа од црквата Успение на Богородица - Каменско во Охрид, каде што во 1863/64 година работи заедно со Дичо и неговите синови Аврам и Спиридон, cf. В. Грозданова Коцевски, *op. cit.*, Скопје 2010, 16 - 18; Во 1866 година заедно со Дичо и Аврам работи на фрескоживописот на црква-

¹ Подетално за содржината и временската рамка на збирката икони од Музејот на град Скопје, cf. В. Грозданова Коцевски, *Икони - XIX век, Музеј на град Скопје 1949 - 2011*, Скопје 2011, 93.

² Животниот пат и творештвото на Дичо Зограф се обработувани од повеќе проучувачи, а нивните библиографски единици се наведени во делото со студии и прилози на Ц. Грозданов, *Уметноста и културата на XIX век во Западна Македонија* (студии и прилози), Скопје 2004, 26 - 29; Од поновите истражувања прилегоа уште неколку текстови за Дичовото дело, cf. Idem, *Нови прилози за културата и уметноста од XIX век во Западна Македонија, Прилози, Одделение за општествени науки*, XXXVI 2, МАНУ, Скопје 2005; А. Давидов - Темерински, *Традиционално и ново у делу Диче Зографа (1819 - 1872 / 73)*, Саопштења, XXXV

Сл. 1 Богородица со Христос и светители, 1860 г., автор Дичо Зограф

та Успение на Богородица во с. Гари, за што сведочи ктиторскиот натпис, *од сопствени белешки*; Од 1867 година се познати двете негови икони со претставите на Св. Јован Претеча и Св. Спиридон и св. Никола, од црквата Св. Спас во Скопје, cf. А. Василиев, *op. cit.*, Софија 1965, 202; Од истата година се и двете икони со претставата на Богородица со Христос и светители, од кои едната припаѓа на збирката на Музејот на град Скопје, како што се кажува во подолните редови на овој текст, а другата е од опожарениот храм Св. Богородица во Скопје, cf. Ф. М. Јовановиќ, *Православна Саборна црква Свете Богородице у Скопљу, Споменница српско - православног саборног храма Свете Богородице у Скопљу 1835 - 1935*, Скопље 1935, 365, 395 - 396; А. Василиев, *op. cit.*, Софија 1965, 202; В. Поповска - Коробар, *Икони од Музејот на Македонија*, Скопје 2004, 334, кат. 202; На икона од црквата св. Атанасија во с. Бохула се потпишал како ученик Дичов и ја датирал 1870 година, cf. Ц. Грозданов, *Дичо Зограф и неговите ученици во црквата св. Илија во Стенче, гостиварско*, Културно наследство 26 - 27, Скопје 2001, 10; Во 1875 година според ктиторскиот натпис од црквата Св. Апостоли во Пеќската патријаршија, работат заедно со

тројцата по потекло од село Тресонче. Петте селектирани дела: *Богородица со Христос и светители* и *Св. Стефан и св. Никола* од Дичо Зограф, потоа *Богородица со Христос и светители* од Петре Пачаров, *Св. Константин и св. Елена* на Блаже Дамјанов и заедничкото дело на Дамјанов и Пачаров, *Св. Јован Претеча*, се одликуваат со квалитетна иконографска, а воедно и ликовна изработка. Иако квантитетот на опусот и високиот квалитет на Дичовите икони далеку ги надминува делата на двајцата соработници, сепак и нивните творби оставаат еден особен белег на иконописната уметност во периодот на третата четвртина од XIX век.

Од досегашните проучувања на Дичовото творештво, може да се заклучи дека во својот работен век од триесетина години насликал повеќе фрескоансамбли и иконостасни целини, а воедно и импозантно голем број поединечни икони, притоа преминувајќи ја бројката од две илјади. Иако во текот на неговото долгогодишно работење се забележуваат одредени осцилации во квалитетот на изработката на дела-

Аврам Дичов и Блаже Дамјанов на живописувањето на црквата, cf. С. Цветковски, *Аврам Дичов (1840 - 1923), Живописот на Дичо Зограф и Аврам Дичов (студии и прилози)*, Струга 2010, 185, 216; Во ктиторскиот натпис од црквата Св. Илија во с. Стенче

е наведено дека црквата ја зографисале Петре Новачев и Аврам Дичов во 1882 година, cf. Ц. Грозданов, *op. cit.*, Скопје 2001, 7, 10-11; Според А. Василиев икони од Петре Дебранец се среќаваат и во црквите во Кавадарци, Св. Богородица Пречиста Кичевска, Св. Спас - с. Рожден, Мариовско, Света Гора и други, но за да се потврди присуството на зографот во овие цркви, неопходни се поопсежни проучувања, cf. А. Василиев, *op. cit.*, Софија 1965, 202 - 203.

⁴ Од досегашните истражувања за делото на зографот Блаже Дамјанов, може да се каже дека негови најрани творби се престолните икони за црквата Св. Петар и Павле во Пехчево, работени во периодот од 1861 до 1863 година, cf. А. Василиев, *op. cit.*, Софија 1965, 197 - 198. Потоа иконата со претставата на св. Јован Претеча од црквата Св. Пантелејмон, с. Нерези, Скопско, од 1868 година, работена заедно со Петре Дебранец и иконата Св. Константин и Елена од 1873 година и двете детално обработени во текстов, а во 1875 година, како што беше погоре наведено, заедно со Петре Дебранец ја живописуваат црквата Св. Апостоли во Пеќската патријаршија, cf. С. Цветковски, *op. cit.*, Скопје 2010, 185, 216.

та, (некогаш поради краткиот рок за нивна изработка, а многу почесто поради користењето помош од своите ученици), сепак истражувачите ретко се соочуваат со проблем при атрибуција на негово дело, дури и кога не е потпишано. Иконите Богородица со Христос и светители и Св. Стефан и св. Никола се датирани во 1860 и 1861 година, во зенитот на Дичовото творење, а се карактеризираат со високо квалитетна изработка.

За иконата со претставата на **Богородица со Христос и светители** (52, 7 x 36, 5 x 2, 3 см)⁵ (сл. 1) во документацијата на музејот⁶ и во литературата е наведено дека потекнува од црквата св. Константин и Елена во Скопје.⁷ На златна позадина е претставена допојасната фигура на Богородица со Христос дете, од типот Одигитриа. Нејзиниот монограм - **МТРЪ БЖІА** е испишан во два зелено обоени медалјони, во горните агли на иконата. Таа носи темнозелен фустан со флорална златеста декорација и златен околувратник, црвен мафорион со зелена постава и златен лентест пораб, а под него се назира грчка капа. На главата носи круна од отворен тип, декорирана со акантусови лисја и обоени полускапоцени камења, а златниот ореол е декориран со ромбовидни форми. Десната дланка и прстите од левата се прекриени со сребрен опков. Христос (ІС. ХС.) е претставен во белузлав хитон со црвен појас и златен химатион со црвени набори. Со десната рака благословува, а во левата држи отворена книга со текст: **ДХЪ ГДИНЪ НА МНѢ ЕГЪ ЖЕ РАДИ ПОМАЗА МЪ БЛАГОВѢСТИТИ НИЦЫМЪ ПОСАЛАМ МЪ** - Господовиот дух е на мене, зашто ме помаза и испрати да им проповедам на бедните, (Лука IV,18).⁸

⁵ Е. Алексиев, *Дичо Зограф*, Скопје 1997, 50, кат. 28, 29; Idem, *Деветнаесетти век*, Македонија културно наследство, Скопје 1995, 185; В. Грозданова Коцевски, *op. cit.*, Скопје 2008, 6, кат. 13.

⁶ Во документацијата на Музејот на град Скопје иконата е заведена со инв. бр. 19.

⁷ Е. Алексиев, *op. cit.*, Скопје 1997, 50.

⁸ Испишувањето на овој текст е врз основа на препораките дадени во Ерминиите на Дионисие од Фурна и на Дичо Зограф, каде е наведено дека текстот треба да се испише на евангелието што го држи Христос Емануил, cf. М. Медић, *Стари сликарски приручници, III, Ерминија о сликарским вештинама Дионисија из Фурне*, Београд 2005, 553; А. Василиев, *Ерминици, технологија и иконографија*, Софија 1976, 90.

Сл. 2 Св. Стефан и св. Никола, 1861 г., автор Дичо Зограф

Во висина на главата на Богородица, од нејзината десна страна се претставите на св. Стилијан (**СТЪИИ СТУЛИАНЪ**) и св. цар Константин (**СТЪИИ КВНСТАНТИНЪ**), а од спротивната се св. царица Елена (... **ЕЛЕНА**) и пророк Даниил. Св. Стилијан, како заштитник на децата и бездетните родители, е прикажан како старец кој во левата рака го држи неговиот атрибут - дете во повој и отворен свиток со тешко читлив текст, а со десната држи бројаница и благословува. Цар Константин е претставен во раскошна одежда и со владетелски инсигнии: круна на главата и скиптар во десната рака, а во левата рака држи крст. Св. Елена е со бела марама на главата, преку која носи круна, а во раце го држи Чеснот крст. Пророк Даниил носи темнозелен хитон и црвен химатион со богати набори, а со двете раширени раце држи отворен свиток со текст, кој е тешко читлив. Во долните агли на иконата, во полиња врамени со акантусови лисја се претставени св. Никола (**СТЪИИ НИКОЛАИ**) во левото поле и св. Харалампие (**СТЪИИ ХАРАЛАМПИИ**) во десното. И двајцата во левите раце држат затворени книги, а со десните благословуваат. Иконата е врамена со

ци, слободно може да се заклучи дека и двајцата зографи, особено Петре Пачаров, се едни од најдоследните следбеници на Дичовиот стил. Секако, впечатливи се и малите композициски и иконографски разлики, кои укажуваат на формирање индивидуалистички зографски израз и кај двајцата зографи.

Следната избрана икона е *Богородица со Христос и светители* (35, 3 x 25, 7 x 2, 2 см)¹³ (сл. 4) дело на зографот Петре Дебранец, насликана во 1867 година.¹⁴ Тоа се потврдува со натписот во долниот дел на иконата, каде што со техника на врежување се испишани името на зографот и годината.

На небесносна заднина е претставена Богородица (мѣтрѣ ѿжѣд.) со Христос (іс. хѣ.) во левата рака, а со десната покажува на него. Таа носи син фустан и црвенкаст мафорион со темнозелена постава, по рабовите декориран со златна лента со зракаст завршеток. Христос е облечен во бел хитон и златен химатион со црвено обоени набори, при што со десната рака благословува, а во левата држи затворено евангелие. Во висина на десното рамо на Богородица стои св. воин Георги (сѣтѣи великомѣченикѣ геѡргѣи.), насликан како млад човек со кратка костенлива коса. Облечен е во темносив хитон украсен со бели флорални мотиви и црвена наметка со златни преливи на наборите. Во десната рака држи копје, а во левата симболот на мачеништвото - крст. Во двата долни агли на иконата, на сребрени полиња врамени со акантусови листови, насликани се допојасните фигури на св. Стилијан (лево) и св. Никола (десно). Св. Стилијан (сѣтѣи сѣлиан) е претставен со бела коса и долга остра брада, со златест хитон и темнозелена наметка, во левата рака држи дете во повој, а со десната благословува. Св. Никола (сѣтѣи нѣколиан) е прикажан како старец со кратка брада, облечен во црвенкаст сако со сребрени преливи и сина постава, а колоритот на омофорот се менува од окер до сив. Со десната рака благословува, а во левата држи затворена книга. Иконата е порабена со златна и црвена

¹³ Инв. бр. на иконата во документацијата на МГС е 27.

¹⁴ Уште една икона на Богородица со Христос и светители од 1867 година на зографот Петре Дебранец, која припаѓа на збирката икони од Музејот на Македонија, а претходно била дел од црквата Св. Богородица во Скопје, е наведена во забелешката 3 од текстов и се карактеризира со скоро идентично композициско и стилско - ликовно решение, cf. Ф. М. Јовановиќ, *op. cit.*, 365, 395 - 396; В. Поповска - Коровар, *op. cit.*, кат. 202.

Сл. 4 Св. Јован Претеча, 1868 г., автори Петре Дебранец и Блаже Дамјанов

сликана рамка. Схемата на поставеност на светителските претстави е скоро идентична со Дичовите иконописни примероци на оваа композиција. Иако се воочуваат разлики во неискусното решавање на волуменот и пропорциите на фигурите, се забележува и различна постапка при сенчење и обликување на лицата, искусно нијансирање на боите и нагласена динамика на фигурите.

Иконата со претставата на *Св. Јован Претеча* (59 x 39, 5 x 4, 2)¹⁵ (сл. 5) е заедничко дело на Петре Новев Пачаров¹⁶ и Блаже Дамјанов. Во долниот дел на иконата се испишани имињата на дона-

¹⁵ Во документацијата на МГС инв. бр. на иконата е 4.

¹⁶ Како што беше споменато во забелешка 3 од текстов, во црквата Св. Спас во Скопје е сочувана уште една икона на св. Јован Претеча, потпишана од зографот Петре Дебранец и датирана во 1867 година, а е поставена меѓу престолните икони на иконостасот cf. А. Василиев, *op. cit.*, 202; Е. Алексиев, *op. cit.*, Скопје 1997, 198, сл. 18; Ц. Грозданов, *За дебарската уметничка школа*, Уметноста и културата на XIX век во Западна Македонија (студии и прилози), Скопје 2004, 62.

Сл. 5 Св. Константин и св. Елена, 1873 г., автор Блаже Дамјанов

торите и зографите, но и годината на создавање на делото: приложисџ съ рѣкою ѣ ѿвѣанъ митковъ, трѣпко петковъ и ѣ. стоанъ димишковъ дери баба зограф петре и влаже депрала ѿ село тресонче 1868.¹⁷ На сина заднина е претставена допојасната претстава на новозаветниот пророк Јован Претеча (стѣи ѿ предѣчъ), со подигнати крила. Со десната рака благословува, а во левата го држи долгиот крст, чинија со својата отсечена глава и отворен свиток со текст: покѣитесеџ приближивосџ црствѣе неѣсное - Покајте се, зашто се приближи царството небесно, (Мат. III, 2).¹⁸ Претставен е како средовечен човек, со темнокостенлива брада и коса што се спушта на рамената. Како што е вообичаено, тој е облечен во црвено обоена туни-

¹⁷ А. Василиев, *op. cit.*, 198.

¹⁸ Овој стих и во двете Ерминии е наведено дека се пишува кога св. Јован Претеча стои сам, а Дичо надолува дека текстот треба да стои на свитокот што е обвиткан околу долгиот крст, cf. М. Медић, *op. cit.*, 555; А. Василиев, *op. cit.*, Софија 1976, 91.

ка од влакно од камила и наметка со темнозелен колорит и црвена постава, врзана околу црниот појас со златна тока. Инкарнатот е темноокер, со уште потемни сенки по рабовите на ликот. Ореолите се златно обоени, но и декорирани со флорална декорација. Иконата е порабена прво со тенка, сликана златна лента, а потоа со црвена.

Иконата со претставите на **Св. Константин и св. Елена** (54, 5 x 36 x 3 см.)¹⁹ (сл. 3) е самостојно дело на Блаже Дамјанов, што се потврдува со натписот во долниот дел на иконата, каде што е испишан и точниот датум и година на завршување на делото - 15. 08. 1873.

Иконописното дело композициски е поделено на две зони. Во централниот дел на горната зона се фигурите на свети Константин (стѣи константинъ) и света Елена (елена), а меѓу нив го држат Чесниот крст. Десно од крстот стои св. Константин, кој е насликан како млад човек со темнокостенлива коса и брада. Носи црвено обоен сакос, златен лорос и темнозелена наметка порабена со крзно. Претставен е со владетелски инсигнии, при што во десната рака држи скиптар, а на главата има круна. Од другата страна на крстот е св. Елена, прикажана со бела долга коса, што укажува на нејзината постара возраст. Облечена е во зелен фустан, со црвена наметка фатена со цветна аграфна на градите, а на главата има бела марама и круна. Со десната рака го придржува крстот, а во левата

држи палмова гранка. Долните делови од облеката на царските достоинственици се украсени со златни флорални мотиви, а рабовите со златни ленти декорирани со орнаментика. Ореолите се украсени со пунктирање, а круните имаат идентични форми. На пресекот од краците на крстот е префрлен трнов венец, а на врвот на патибулмот има свиток на кој е испишан титулусот - **иѣѣ** (Исус од Назарет, цар на Јудеја). Над двете светителски претстави е изведен венец од сиви облаци со допојасната претстава на Богородица Ширшаја небеса (**матрѣѣ бога шѣршаѣ неѣсѣѣ**), облечена во црвен мафорион. Пред неа е малечкиот Христос, кој со десната рака благословува, а во левата држи затворено евангелие. Околу нив се насликани зраци и по еден ангел од двете страни. Долната зона на иконата е поделена на три полиња, издвоени со столбови со капители. Во првото поле се трите претстави: св. воин Димитрие (**стѣи м. димитриѣ**),

¹⁹ Во документацијата на МГС иконата е заведена со инв. бр. 1.

пророкот Захарие (пророкъ захариа) и св. воин Георги (с̄. м. геωργια). Второто поле е отстапено на жените маченички, св. Сузана (с̄т̄аΔ с̄δcαηα) и св. Анастасија (с̄т̄аΔ аηαcтaзиα). Во последното, трето поле, се претставени тројцата јерарси (с̄т̄ѣи три еpархи): св. Василие Велики, св. Јован Златоуст и св. Григорије Богослов. Заднината во горната зона е златна и темноцрвена. Во долната зона заднината на првото и третото поле е темносина, а во второто златна. Инкарнатот е темноокер со сиви сенки, а карактеристично е акцентирањето на црните кругови околу очите. Облеката е мунициозно декорирана, прекриена со интензивни нијанси на зелена и црвена боја.

Во петте иконописни дела се забележува успешна симбиоза на композициски елементи од средновековната иконографија и мотиви преземени од

западноевропската барокна уметност, запечатени со посебниот зографски израз на тројцата автори. Впечатливо е постепеното ослободување од геометриско градење на композициите, интензивната палета на колоритот, прецизниот преод на инкарнатот од светло во сенка, деталната обработка на декоративните детали на облеката и нагласената динамика на светителските претстави, карактеристики што претставуваат неизоставен дел од обликувањето на иконописната уметност на XIX век.

Посебноста на овие пет дела, како и на повеќето икони од збирката на Музејот на град Скопје, се согледува во комплексниот приказ што го даваат за хронолошкиот и стилски развој на иконописот низ целиот XIX век, притоа разоткривајќи нови погледи на уметноста од времето на преродбата во Македонија.

V. GROZDANOVA KOCEVSKI

**ICONE PAINTINGS FROM THE REVIVAL MASTERS
IN THE COLLECTION IN THE MUSEUM OF CITY OF SKOPJE**

Summary

The art of icon painting from the period of the 19th century can be authentically viewed in the small but representative collection of icons in the Museum of the City of Skopje. The collection has works of special value accomplished by the well known and productive painters of the Revival period. In the museum among fifty works we select two works by the most representative Macedonian ecclesiastic art in the 19th century made by Dičo Krstevič-Zograf, and three icons of his contemporary collaborators Petre Pačarov Debranec and Blagoj (Blaže) Damjanov who in addition came from the village of Tresonče. The five selected works: The Holy Virgin and Christ with St. Stephan and St. Nicholas by Dičo Zograf, The Holy Virgin and Christ with saints by Petre Pačarov, Sts. Constantine and Helen by Blaže Damjanov, and the work of St. John the Forerunner painted by Damjanov and Petre Pačarov are works that illustrate a good quality iconography and mastership. The painter Dičo exceeds in quantity of the opus and the

high quality of the works, however the skills of the two colleagues convey the icon painting during the third quarter of the 19th century. A good symbiosis of the composition elements from the medieval iconography, as well as motifs of West European Baroque art are demonstrated by the five icons which are sealed by the special painting expression of the three authors. The release of the geometric building of the composition is notable, the intense color palette, the fine transfer of the facial tones from light to shadow, the detail works of embellishment of the garments, and the emphasized dynamics of the saint images are all the features that embody the ecclesiastic art of the 19th century. The originality of these five works, as well as the other works in the collection in the Museum of the City of Skopje can be perceived as an interactive review of the chronology and the stylistic development of icon painting during the 19th century, and consequently revealing new views for the Macedonia art of the period.